

Vzroke za razbojništvo vidi avtor v gospodarskem in populacijskem propadu ter novi kolonizaciji zapuščenih ruralnih in urbanih aglomeracij. Gospodarska kriza in prejšnja depopulacija, h kateri so pripomogle tudi razne epidemije ter etnična različenost kolonistov je privedla do globokega nasprotja s staroselci. Večinoma koloniste, seveda pa tudi staroselce je peljala v glavnem pot siromaštva na družbeni rob — v svet nasilja. Zanimivo je, da se v Istri ni razvil »socialni banditizem«, ki je prizadel le fevdalne gospode, bogataše in predstavnike oblasti, ne pa tudi siromašno kmečko prebivalstvo. Istra tudi ni poznala mita in kulta »plemenitega hudodelca«, ni imela torej svojega Robina Hooda, ki je predstavljal svojevrstno mednarodno paradigmo socialnega banditizma. Ruralno razbojništvo, v katerem nam avtor odkriva tudi globoke družbene vzroke, se je v Istri vedno sprevrglo v navadno razbojništvo, ki je zbrisalo svoj osnovni izvor. Istrski hudodelci in pregnanci niso imeli nobenega obzira do ogroženega kmečkega prebivalstva. Nasilni so bili in brez milosti so ropali bogate in revne. V Istri je bil tako prisoten anti-mit v podobi okrutnega hudodelca, ki ni bil prizanesljiv do nikogar. Na mesto mita je stopil strah.

Miroslav Bertoša je svoje delo zasnoval na množici virov, katerim je dal možnost, da sami spregovorijo. Kakovost knjige je v tem, da Miroslav Bertoša bralcu zgodovino predvsem odkriva, ne pa dokazuje, hkrati pa tudi odstira tančico, pri čemer spoznavamo življenje, ki ga je »velika zgodovina« skoraj popolnoma zanemarila.

Vasko Simoniti

Anna Millo, *L'élite del potere a Trieste. Una biografia collettiva 1891—1938.* Milano: Franco Angeli, 1989. 361 strani.

Preteklost Trsta, njegovega gospodarstva, kulture in politike je predmet najrazličnejših publikacij, ki pa ne jamčijo vedno za kritičen in poglobljen pretres tržaške zgodovine. Samozagledanost v ozko lokalno dimenzijo mesta, pristranskost in emotivna prizadetost so pogoste hibe tistih tržaških proučevalcev in zgodovinarjev, ki ostajajo zvesti nostalgичnemu narodopisju. Takemu toku se sicer postavlja ob rob skupina zgodovinarjev, ki v sozvočju s smernicami sodobnega italijanskega zgodovinskega proučevanja tržaško preteklost ne kot unicum, temveč kot stvarnost, ki je kljub svojim političnim, kulturnim in narodnostnim posebnostim del širšega zgodovinskega prostora.

Kritični tržaški historiografiji pripada tudi delo Anne Millo o tržaškem vodilnem razredu. S pomočjo diplomatskih virov, policijskih aktov in upravne dokumentacije je osvetlila izvor, svetovnonazorsko opredeljenost, podjetniško kulturo in politično udeleževanje tržaške elite. Po zgledu angleškega zgodovinarja Lawrencea Stona se je odločila za večplastno proučevanje tiste skupine ljudi, ki je v Trstu po eni strani krojila politično življenje, po drugi pa vodila najpomembnejša podjetja, zavarovalnice in banke. Da bi primerno raziskala življenjske modele, družabno življenje, odnos do dela, družine in do kulture, se je avtorica poslužila raznovrstnih virov, tudi takih, ki jih politično zgodovinarji večkrat zanemarja. Proučila je dnevnike, korespondenco, prve telefonske imenike, seznam članov prvega tržaškega avtomobilskega kluba in najbolj ekskluzivnih športnih in literarnih društev v Trstu. Casovni prerez, ki si ga je izbrala, se začne v letu 1891, ko je Trst doživel konec trgovskega emporija in bliskovit industrijski razcvet. Ob koncu 19. stoletja je hitra industrializacija mesta sovpadala s prodorom nemškega kapitala; nemški delničarji so krepili svoj položaj v najpomembnejših industrijskih obratih, v zavarovalniških družbah in bankah. Tržaški kapital je ohranil monopol le še v manjših obratih, zlasti na področju predelovalne industrije. Istočasno je narasla tudi moč slovenskega in slovanskega kapitala, ki sta po mnenju Anne Millo povzročila v tržaških vodilnih krogih občutek ogroženosti in utesjenosti. Tržaški vodilni razred, predvsem njegov politični del, je namreč izrazilo negativno ocenjeval prodor nemškega in slovanskega kapitala, boječ se, da bi Trst kot italijanski otok utonil v slovanskem morju.

Avtorica trdi, da sta znotraj tržaškega vodilnega razreda delovali dve skupini, politična in gospodarska elita, ki so ju ločevali izvor, status, a tudi povsem različen odnos do centralnih oblasti. Gospodarska elita je bila po izvoru večnarodnostna, njeni člani so bili pripadniki višje buržoazije in aristokracije; gospodarske posle so opravljali v tesnem sodelovanju z vladnimi krogi. Najvidnejši tržaški podjetniki, veletrgovci, ravnatelji zavarovalniških družb so bili grškega, nemškega in židovskega izvora in niso kot tujerodci občutili etničnega antagonizma, ki je razvnel takratne tržaške politike. Politična elita si je medtem pridobivala konsenz med srednjim slojem z iredentističnim programom in s politiko narodnostnega zaostrovanja. Za vodilne tržaške politike liberalnonacionalne usmeritve je bila priključitev Trsta k Italiji edino možen odgovor »slovanskemu obkoljevanju«.

Kljub različni politični usmerjenosti sta si politična in gospodarska elita sporazumno razdelili območje posega: gospodarstveniki so prevzeli vodstvo krajevnih gospodarskih ustanov, politiki pa upravljanje občine. Medtem ko so prvi uspešno trgovali v srednjeevropskem prostoru in krepili svoj finančni položaj v tržaških bankah in finančnih družbah, so liberalnonacionalni politiki nacionalistično in lokalistično upravljali tržaško občino. Za tržaške nacionalistične veljake je bilo mesto v občinski upravi uglednejše kot poslanstvo na Dunaju, saj je tržaška občinska uprava vsled protislovenske gonje postala simbol italijanstva. Nacionalistično usmerjeni občinski voditelji so ovirali vsakršno politično uveljavitev Slovencev, oškodovali so jih pri delitvi služb in zakupov in zanemarjali so vse tiste okraje, kjer je pretežno živelo slovensko prebivalstvo. Avtorica ugotavlja, da so bili življenjski modeli obeh skupin tržaške elite v marsičem različni. Družine velikih trgovcev in podjetnikov so živele v razkošnih rezidencah, prve so si nabavile telefone in avtomobile, obleke so kupovale na Dunaju. Družine političnih predstavnikov so živele v skromnejših pogojih, čeprav so delile z gospodarsko elito zanimanje za glasbo, literaturo in življenje v naravi. Podobnost v zanimanjih pa še zdaleč ni pomenila možnosti mešanih poročnih zvez; v obeh skupinah je bila poroka strogo endogamna.

Pri osvetlitvi tržaškega vodilnega razreda se je Anna Millo še posebno zaustavila ob pripadnikih židovske skupnosti, ki so bili ključen člen tako vodilnih gospodarskih kot političnih krogov. Židovski podjetniki so tako kot ostali gospodarstveniki ohranili lojalnost do centralne oblasti. Drugače pa so se obnašali tisti Židje, ki so se udeleževali v političnem življenju. Po izvoru iz Veneta in drugih italijanskih dežel so bili navdušeni zagovorniki iredentističnega programa in liberalnonacionalne politike. Židovskega rodu, je bil na primer Felice Venezian, avtoritarni voditelj liberalnonacionalne stranke, ki je bil zagovornik najostrejšega nacionalizma. Za časa njegovega vodstva so vodilni predstavniki nacionalnoliberalne stranke vstopili v prostozidarske vrste in si v njih pridobili možnost neposrednega kontaktiranja z italijanskimi liberalnimi krogi. Do tržaških političnih krogov je sicer italijanska vlada vseskozi vodila protislovno politiko, po eni strani jim je mežikala, po drugi pa je odklanjala njihov iredentistični program.

Ob prehodu v 20. stoletje so se tudi v vrstah vodstva liberalnonacionalne stranke pojavila prva nesoglasja. Liberalnonacionalno vodstvo je bilo enotno glede nacionalističnega vprašanja, vendar je zrna struja očitala konservativnejši, da pozablja na malomeščanstvo in na delavstvo. Konservativci, ki so bili v večini, so namreč menili, da se da socialno vprašanje rešiti s primernimi karitativnimi ustanovami. Nižji sloji naj bi ne potrebovali izobrazbe in boljših življenjskih pogojev, temveč le disciplino in pomoč, za katero bi bili hvaležni dobrotniku. Millojeva naglaša, da je bila razvejana karitativna dejavnost tržaške elite izraz odgovornosti in ljubezni do trpečega. Težko je sicer sprejemati to tezo, ki izhaja iz proučitve nekaterih oporočnih aktov, saj, kot je že opozoril Philippe Ariès, dobrodelna dejavnost višjih razredov največkrat zmanjšuje prepad med vero oziroma krščanskim ubožtvom in kapitalistično etiko oziroma bogatenjem.

Po izbruhu prve svetovne vojne se je politično in gospodarsko življenje Trsta in njegove elite sunkovito spremenilo. Avstrijske oblasti so internirale v notranjost države vidnejše politike, medtem ko so zlasti mlajši iredentisti zbežali na italijansko stran. V italijansko vojsko so vstopili številni pripadniki tržaških gospodarskih krogov, ki so dotlej podpirali avstrijsko monarhijo. V neštetih družinah se je vnel spor med tistimi, ki so ostali zvesti Avstro-Ogrski, in med tistimi, ki so že računali na zmago Italije. Že v vojnem času so italijanski nacionalistični krogi v sozvočju s tržaškimi iredentisti agitirali za prenos glavnih tržaških zavarovalniških družb na italijansko ozemlje. Trdili so, da so tržaške zavarovalniške družbe izraz italijanskega kapitala in da je za tržaško gospodarstvo vsakršna vez s srednjeevropskim prostorom nepomembna.

Po koncu vojne se je tudi tisti del gospodarske elite, ki je ostal zvest Dunaju, prilagodil novi državni razmejitvi in ponudil sodelovanje novim oblastem iz prepričanja, da so tržaški gospodarski krogi najprimernejši posrednik pri prodiranju italijanskega kapitala na balkansko in podonavsko območje. Tržaški liberalnonacionalni politiki so zatrjevali, da morajo nove oblasti zajamčiti Trstu povezovalno vlogo z Vzhodno Evropo in mu priznati geografsko in politično posebnost v italijanskem državnem okviru. Vendar izkazana lojalnost ni v Trstu preprečila vzpona fašističnih veljakov, ki so prevzeli ključna vodilna mesta tako v gospodarstvu kot v politiki. Liberalnacionalisti, ki so v fašistih dobili odličnega zaveznika, so se morali umakniti s političnega prizorišča. Fašisti so razpustili njihovo stranko in njihove organizacije v prepričanju, da je liberalnacionalna stranka kljub protisocialistični in protislovenski usmeritvi del preteklosti in kot taka nevskladjiva z novim režimom. Nove upravne kadre je fašistična oblast poiskala v srednji in mali buržoaziji, na vodilna mesta je postavila ljudi, ki so se odlikovali v škvadristskih dejanjih. Tudi najvidnejši predstavniki židovskega porekla so v začetku tridesetih let postali žrtev prav tiste

politike, ki so jo podpirali. Vodilna mesta so morali zapustiti ljudje, ki so še po letu 1938 slepo verjeli v dobrohotnost Mussolinijeve politike.

Studija tehtno podaja značilnosti tržaškega vodilnega razreda, čeprav pušča odprta in neraziskana nekatera ključna vprašanja tržaške polpretekle zgodovine. Avtorica ni na primer pojasnila odnosa, ki ga je gospodarska elita imela do slovenskega vprašanja. Uporaba nekaterih pristranskih virov, kot so na primer poročila italijanskega konzula, prav gotovo ne pojasnjuje etnične nestrpnosti v Trstu na prehodu stoletja. Podobno ostaja v publikaciji odprto vprašanje, do katere mere in v kateri obliki je avstrijska oblast favorizirala slovensko skupnost kot protiutež italijanski. Dokaj težko je tudi sprejemljiva teza, da je italijanska elita živela povsem odmaknjeno in da ni imela nikakršnega razmerja niti s slovenskim kapitalom niti s slovenskim življenjem.

Marta Verginella

Vincent A. Yzermans, *The Spirit In Central Minnesota. A Centennial Narrative of the Church of Saint Cloud. 1889—1989*. Saint Cloud, Minnesota : The Diocese of Saint Cloud, 1989. XXVIII + 1133 strani.

Kar značilno je že, da cerkvene ustanove, in ne samo te, ob pomembnejših obletnicah pripravijo zbornike ali orise prehojene poti. Pri tem gre običajno za seznanjanje z začetki organizacijske strukture, mejami, posamezniki, ki so imeli odločilen vpliv pri ustanavljanju, ter z nadaljnjo potjo. Odvisno od koncepta nemalokdaj dodajo tudi predstavitev obstoječega stanja, zemljevide in fotografsko gradivo. Vse te značilnosti ima zgodovina škofije Saint Cloud v ameriški zvezni državi Minnesota, ki je bila pripravljena ob stoletnici ustanovitve nove delne Cerkve. Njeno prvotno geslo je bilo *Spiritus vivificat* in tu je avtor dobil pobudo za naslov zgodovinskega prikaza. Ker so se v Minnesota, tudi v Saint Cloud, naselili številni slovenski rojaki in ker so temelje novih naselbin kot tudi škofije postavljali slovenski misijonarji in drugi člani Cerkve, velja knjigo, ki je izšla v dveh zvezkih, predstaviti.

Pogostokrat so se cerkveni zgodovinarji pri svojem delu omejili na opisovanje gesta nosilcev višjih cerkvenih služb, pri tem so puščali ob strani vlogo in pomen temeljnih skupnosti in posameznikov v njih; svoj pristop so skratka začeli 'od zgoraj navzdol' in ne 'od spodaj navzgor'. Da bi se avtor izognil takšnemu načinu, je v prvem zvezku predstavil škofo in pomembne dogodke, ki so zaznamovali čas njihovega vodstva, v drugem pa je dal poudarek na župnije, njihov izvor, rast in verne člane. Sem je uvrstil prikaz značilnih dejavnosti župnij v ameriškem svetu, kot so različna združenja, bratovščine, župnijske šolske ustanove, redovniške skupnosti in podobno.

Za boljše poznanje slovenskega deleža pri ustanavljanju cerkvenega življenja v Ameriki velja poudariti vsaj nekatere vidike objavljenega dela; pri tem je poudarek na prvem obdobju, manj je predstavljeno delo priseljencev po drugi svetovni vojni.

Na začetek poglavja, ki govori o misijonarju Francu Pirceu (1785—1889) in sovpada s predzgodovino nove škofije Saint Cloud, so postavljene njegove besede, ki označujejo še drugo polat delovanja: »Pohitite, dragi Nemci, da boste prehiteli druge in dobili najboljše kraje, ki jih je za naselitev mogoče dobiti v Ameriki. Gotovo boste našli najboljše kos zemlje, najbogatejše področje, vso svobodo in za vas bo tudi duhovno poskrbljeno« (Wahrheitsfreund, 8. junij 1854). Uveljavil se je kot kolonizacijski organizator, eden najbolj učinkovitih v Minnesoti, in delavec med Indijanci. 1838 je postavil temelje prve župnije v Minnesoti, v Grand Portageu. Njegovo delo in način, ki so ga pri tem uporabljali začetniki cerkvenega življenja, kaže model, po katerem so nato nastajale cerkvene strukture v takrat še vedno misijonski Ameriki (to je ostalo do leta 1908).

Poseben korak v Pirčevem delu predstavlja pot v Evropo leta 1864 in vrnitev s skupino petnajstih študentov ter duhovnikom Jožefom Buhom (1833—1922), ki so postali njegovi sodelavci ter v naslednjih letih imeli tolikšen delež v zgodovini Cerkve v Ameriki kot nobena druga skupina, čeprav jih je prišlo kar nekaj. Imeli so neposreden vpliv kar na tri generacije. Zato so v knjigi pogostokrat omenjeni, nekateri med njimi pa so še posebej prikazani, kot npr. Ignacij Tomazin (1843—1916), »eden najbolj zavzetih in tragičnih duhovniških likov v škofiji«, misijonar med Indijanci Očipvejci v rezervatih White Earth in Red Lake, od koder so ga obakrat izgnali, ker se je preveč zavzemal za člane indijanskih skupnosti ter med leti 1865 in 1900 ustanovil 14 novih župnij. Celo poglavje je namenjeno škofu Jakobu Trobcu (1838—1921), tudi članu omenjene Pirčeve skupine, ki je škofijo Saint Cloud vodil v letih 1897—1914 in obdobju dal odločilen pečat. Ob njem je istočasno mogoče videti usodo slovenske izseljske družine iz Polhovega Gradca, katere velik del je odšel po svetu. Trobec je v svojem škofovanju ustanovil 37 novih župnij, mnoge od teh so bile etnične, kar je sploh bila značilnost župnijske organizacije v začetkih, in le nekatere teri-